

MARXOVO SHVAĆANJE ZNANSTVENE METODE

NIKOLA SKLEDAR
Filozofski fakultet u Zadru

UDK 141.82
Izvorni znanstveni rad

Marxovo poimanje metode znanosti o društvu koja nije shvaćena pozitivistički, već kao kritička svijest spram činjenica sa stanovišta u njima zatočenih mogućnosti proizlazi iz njegove antropologije, iz njegovog shvaćanja čovjeka kao slobodnog stvaralačkog, teorijsko-praktičkog bića, bića u mogućnosti da bude drugačije, i smisla ljudskog društva i povijesti kao medija moguće aktualizacije tih čovjekovih potencijala.

Najopćenitije. Marxovu metodu možemo odrediti kao kritički pristup postojećem nehumanom otuđenom društvu, sa stanovišta mogućeg — ali ne osiguranog — novog, doista ljudskog svijeta budućnosti što ga treba izboriti. Ta kritička metoda koja je u svojoj biti dijalektička, otkrivajući suprotnosti u postojećem, upućuje na mogućnost njihova prevladavanja ozbiljenjem zbiljskih mogućnosti koje zatamnjeno prebivaju u svijetu činjenica.

U ranijim raspravama o Marxovoj metodi bilo je riječi samo o općim pitanjima dijalektike, a nije se metodologijski i epistemologijski govorilo o konkretnom načinu njegova proučavanja građanskog društva. Tu se može ustvrditi kompleksnost i komplementarnost metodičkih postupaka, što je uvjetovano Marxovim realističkim shvaćanjem društva kao totaliteta. Stoga se Marx u svojim istraživanjima služio različitim, ali povezanim metodama — analitičkom apstrakcijom, sintezom koja supponira analizu (a što je nedovoljno uočeno), empiristički shvaćenom indukcijom i deduktivnim razvijanjem polaznih pretpostavki i postulata.

I na kraju, Marxova metoda, iako kritička i revolucionarna, ne napušta svoju heurističku bit, a to je uvijek i samo istina koja se nikada ne smije instrumentalizirati, »ancilizirati«¹ pragmatičkim interesima pojedinaca, grupa, sistema, ideologija itd.

Marxovo shvaćanje znanstvene metode bitno je povezano s njegovim shvaćanjem čovjeka i društva. Naime, Marxovo shvaćanje čovjeka, ljudske biti, smisla ljudskog društva i povijesti, izvorište je svih njegovih znanstvenih istraživanja društvenih fenomena. Marx izvodi iz svog shvaćanja čovjeka i društva svoje shvaćanje znanosti o društvu, znanstvene metode i uloge znanosti u društvu.¹

(Znanost je, valja naglasiti, shvaćena šire nego pozitivna znanost, tj. kao kritička svijest spram postojećeg sa stanovišta mogućeg, budućeg).

Osnovna je značajka postojećeg klasnog društva otuđenje čovjeka, otuđenje proizvođača od njegova proizvoda, povezano s otuđenjem od sredstava s kojima proizvodi. To znači i otuđenje od proizvodnje same, dakle, od generičke biti čovjeka kao proizvodnog, stvaralačkog, univerzalnog, slobodnog misaono-djelatnog bića, i otuđenje od drugih ljudi u procesu proizvodnje i u društvu uopće.

To su činjenice klasnog, na privatnoj svojini utemeljenog eksploatorskog društva. Ali, kaže Marx, postoji i mogućnost prevladavanja tog otuđenog, nehumanog fakticiteta građanskog društva. Te mogućnosti leže upravo u stvaralačkoj naravi ljudskog bića, u praksi kao »poiesis«, tj.

¹ Usp. Đuro Šušnjić, *Kritika sociološke metode*, Niš, »Gradina« 1973, str. 165—175.

teorijsko-praktičkom permanentnom revolucionarnom, filozofijskom humanističkom vizijom vođenom, preobražavanju postojeće neljudske stvarnosti u novu, osmišljenu, doista ljudsku zbilju, ljudski svijet, humano društvo, čovječnog čovjeka, autentični, smisleni život.

Upravo analize kapitalističkih društvenih odnosa, uspoređivanjem, odnosno suprotstavljanjem činjenica (otuđenje, eksploatacija, nehumanost), i mogućnosti (ukidanje privatnog vlasništva, klase koja pati i uspostavljanje novih, ljudskih društvenih odnosa) koje u tom društvu postoje, sastoji se bit Marxove metode. Dakle, kritika postojećeg nehumanog društva sa stanovišta mogućnosti koje su u njemu zatamnjene, sadržane, blokirane (budući da postojeća organizacija društva onemogućuje ozbiljenje ovih ljudskih mogućnosti), to je najopćenitije određenje Marxove metode. Valja usput spomenuti da ta kritika nije utopistička, tj. zasnovana na apstraktnim idealima, već kritika sa stanovišta zbiljskih racionalnih i humanih mogućnosti, zasnovana na konkretnim proučavanjima povijesnih društveno-ekonomskih zakonitosti. Te humane mogućnosti zbiljska su šansa čovjekova, međutim, kada će je on i da li će je iskoristiti, pitanje je na koje ne možemo sa sigurnošću odgovoriti. To će pokazati tek buduća povijest. Ta kritička metoda koja je u biti svojoj dijalektička, otkrivajući suprotnosti u postojećem, upućuje na to da svijet činjenica ne mora ostati kakav jest, već da se ljudskom akcijom trebaju realizirati zbiljske mogućnosti koje u njemu prebivaju, a koje su zatamnjene i zarobljene.²

Znači, ta kritička dijalektička metoda ne promatra, opisuje, klasificira, definira, objašnjava itd. činjenice samo kakve one jesu, već se pita što društvene činjenice mogu biti, a još nisu, ona uspoređuje i kritizira dato stanje činjenica s mogućnostima koje su u njima sadržane kao potencijal što ga treba aktualizirati.

U skladu sa svojim shvaćanjem čovjeka i društva Marx je shvatio i društvenu znanost kao kritičku djelatnost. Ona je za njega kritička svijest i samosvijest društva, što će reći da ona treba da donosi kritičke sudove o činjenicama, pokazati što one jesu, ali i što bi mogle i trebale da budu. Dakle društvena znanost treba da implicira i odnos prema budućnosti kao bitnoj ljudskoj dimenziji koja usmjerava i osmišljava sadašnjost i prošlost, a ne zotvoriti se u status quo trenutka što ga istražuje, tj. samo u sadašnjost i prošlost. Time se ona uključuje u kritiku postojećeg, još nehumanog i otuđenog, sa stanovišta onoga što još nije, ali je moguće, tj. budućeg, ljudskoj naravi primjerenijeg, umnijeg i humanijeg svijeta.

² Govoreći o svojoj dijalektičkoj metodi u »Pogovoru« II izdanja *Kapitala*, Marx kao relevantan sud o tome navodi jednog ruskog autora koji je o tome pisao: »Sa različnim razvitkom proizvodnih snaga menjaju se i odnosi i zakoni koji ih regulišu. Kad Marx sebi postavlja za cilj da kapitalistički privredni poredak istraži i objasni sa toga stanovišta, on samo strogo naučno formuliše cilj koji svako tačno istraživanje ekonomskog života mora imati ... Naučna vrednost takvog istraživanja leži u rasvetljavanju naročitih zakona kojima se reguliše nastanak, postojanje, razvitak i smrt nekog datog društvenog organizma i njegova zamena nekim drugim, višim organizmom.« (*Kapital*, Beograd, BIGZ, 1971, str. 24—25). Sam Marx o dijalektici kaže: »U svom racionalnom obliku ona izaziva ljutnju i užasavanje buržoazije i njenih doktrinarnih zastupnika, jer u pozitivnom razumevanju postojećeg stanja unosi ujedno i razumevanje njegove negacije, njegove nužne propasti, jer svaki postali oblik shvata u toku kretanja, dakle i po njegovoj prolaznoj strani, jer joj ništa ne može imponirati i jer je u svojoj suštini kritička i revolucionarna.« (*Ibidem*, str. 25).

U raspravama o Marxovoj metodi prije se raspravljalo samo o naj-općenitijim pitanjima dijalektike, a nije se dovoljno epistemologijski i metodologijski ispitivao konkretan način (metoda) Marxova proučavanja kapitalističkog društva i kapitalističkih društvenih odnosa.

Na pitanje gdje započinje znanost, odnosno znanstveno izlaganje, Marx, kao i Hegel na početku *Znanosti logike* kaže, da se na prvi pogled čini da treba početi s onim realnim i konkretnim.³ (Npr. u ekonomiji sa stanovništvom koje je subjekt proizvodnje kao društvenog čina).

No, to realno i konkretno može još uvijek biti veoma apstraktno, neodređena cjelina. Ako se ide daljnjim analitičkim putem od toga zamišljenog konkretnog, dolazimo na sve jednostavnije apstrakcije, jednostavnije pojmove. (Stanovništvo ostaje apstraktan pojam ako se izostave klase od kojih se sastoji. S klasama je isto, ako se ne znaju elementi na kojima se temelje — kapital, najamni rad, novac, cijene itd.). U znanosti pri tome ne smijemo ostati kao dotadašnja ekonomija, kaže Marx.

Da bi se stiglo do konkretnog od kojeg smo pošli, ali ne više kao neodređene cjeline već kao određenog totaliteta, treba ići drugim (sintetičkim) putem, od jednostavnijih pojmova (apstrakcija) do određenog konkretnog totaliteta.⁴ Ta dva puta kod Marxa nisu suprotstavljena. Drugi dijalektički uključuje prvi. Ovo konkretno kao određeni totalitet i jest konkretno zato što je jedinstvo mnogih određenja (pojedinačnosti) ili više pojedinačnih određenja. U procesu mišljenja ono se ovakvo javlja kao rezultat, iako je ono i polazna točka našeg opažanja i predočavanja, a njegova apstraktna jednostavna određenja proizvod procesa i odnosa konkretnog povijesnog totaliteta.

Stoga razloga je Hegel, kaže Marx, imao iluziju da je mišljenje pokretač i osnova realnog svijeta i čovjeka i da ih ono proizvodi. Međutim, ovo sintetičko penjanje od jednostavnih pojmova prema konkretnom kao totalitetu pojedinačnih određenja, nastavlja dalje, samo je metoda, način na koji mišljenje prisvaja i reproducira (a ne producira) to konkretno kao totalitet, a realni subjekt i svijet postoji izvan glave (pojma) u svojoj samostalnosti. Sve ovo prije rečeno, Marx dalje ilustrira na osnovnim kategorijama političke ekonomije. Rad npr. izgleda kao jednostavna stara kategorija. No, i on ima modernih aspekata kao i odnosi koji ga rađaju.⁵

³ Usp. K. Marx, *Temelji slobode*, Zagreb, Naprijed, 1974, str. 25—35, »Metode političke ekonomije«.

⁴ U *Grundrisse* Marx piše: »Počnem li, dakle, sa stanovništvom bila bi to haotična predstava cjeline i ja bih bližim određivanjem dolazio analitičkim putem na sve jednostavnije pojmove, od zamišljenog konkretnog do sve mršavije apstrakcije, dok ne bih dospio do najjednostavnijih određenja. Odatle bih morao krenuti natrag, dok ponovo ne bih stigao do stanovništva, ali ovaj put ne kao haotične predstave cjeline, već kao bogatog totaliteta mnogih određenja i odnosa... Očito je da je ova druga metoda naučno ispravna. Konkretno je konkretno zato što je ono sjedinjenje mnogih određenja, dakle jedinstvo mnogostrukog. Zbog toga se ono u mišljenju pojavljuje kao proces sjedinjenja, kao rezultat, ne kao polazna točka, mada ono jest zbiljska polazna točka, pa stoga i polazna točka opažanja i predstave. Onim putem bila je puna predstava rasplinita u apstraktno određenje, ovim drugim apstraktna određenja dovode do reprodukcije konkretnog putem mišljenja.« (Marx, *Temelji slobode*, str. 26—27). Ovaj »drugi put« nedovoljno je naglašen u interpretacijama Marxove metode. Na njega je explicite upozorio Holimir Burger u *Filozofija i kritika političke ekonomije*, Zagreb, »August Cesarec«, 1979, str. 84—109, »Problem metode u Marxovu spisu Grundrisse«.

⁵ U metodi političke ekonomije (*Temelji slobode*, str. 31) stoji: »Ovaj primjer rada uvjerljivo pokazuje kako su čak i najapstraktnije kategorije usprkos tome što baš zbog svoje apstraktnosti važe za sve epohe, u samoj određenosti ove apstrakt-

Najopćenitije apstrakcije zapravo su i moguće samo pri najbogatijem razvitku kao ono svima zajedničko. Metodologijski značajno s tim u vezi može se s Marxom reći: građansko društvo je najrazvijenija organizacija proizvodnje. Zato kategorije koje izražavaju njegove odnose omogućuju uvid u odnose proizvodnje prethodnih društvenih oblika na čijim elementima se ono izgradilo i čije ostatke još sadrži, ali se ne mogu izbrisati sve povijesne razlike i u svim oblicima vidjeti građanski oblik.

Što se tiče izlaganja ekonomskih kategorija građanskog društva, njih se, dakle, ne smije iznositi povijesnim redom njihova razvitka, nego je njihov redoslijed određen njihovim odnosom u modernom društvu, a koji je upravo obrnut od njihova prirodnog odnosa. Raspored izlaganja je prema tome deduktivan.⁶

Kako već rekosmo, Marxova društvena teorija s konceptom novog ljudskog svijeta lišena suprotnosti nehumanog starog, društvena znanost shvaćena šire nego pozitivna znanost, tj. kao kritička, kao ona koja vrednuje i angažirana je za temeljne humane vrednote, bitno je kritičko-revolucionarna snaga.

To, međutim, ne znači da je Marx previdio osnovni spoznajni cilj znanosti — istinu koja se ne smije ničemu podrediti. Naprotiv, on smatra da je znanstvenik istinski angažiran onda kad otkrije i dokaže istinu o čovjeku i društvu. On je dužan da izvede logičke konzekvencije iz pretpostavki od kojih polazi i da navede iskustvenu evidenciju koja to potvrđuje (ili ne potvrđuje). Tu treba da bude dosljedan i bezobziran, kaže Marx. U tome se zapravo i sastoji princip poštenja u znanosti i objektivnost znanosti, a ne u etičkoj neutralnosti koja je u tom slučaju mogući predmet manipulacije i sredstvo instrumentalizacije u izvanznanstvene svrhe (ideologijske).

Konkretizirat ćemo sa specifičnog metodologijskog stanovišta sada općenito izraženu bit Marxove metode. Temeljne karakteristike Marxove metode najbolje se očituju u formiranju teorijske osnove za objašnjavanje različitih društvenih pojava.

Istražujući kapitalizam kao tip društveno-ekonomskih odnosa i uređenja, Marx je primijenio jedan apstraktno-analitički postupak. To znači da se bitne osobine istraživane pojave, osnovni odnosi neke složene društvene stvarnosti izdvajaju apstrakcijom da bi se analizirali u što čistijem obliku, a privremeno se ostavljaju po strani razni javni oblici te stvarnosti.⁷ Marx hoće otkriti osnovne društvene značajke kapitalističkog

nosti isto toliko proizvod historijskih prilika i kako u punoj mjeri važe samo za te prilike i unutar njih.«

⁶ Problem ekonomskih kategorija građanskog društva treba izložiti ovim redom: »1) opće apstraktna određenja koja uslijed toga više ili manje pripadaju svima društvenim oblicima, ali u gore objašnjenom smislu, 2) kategorije koje sačinjavaju unutarnju strukturu građanskog društva i na kojima počivaju osnovne klase. Kapital, najamni rad, zemljišno vlasništvo. Njihov međusobni odnos ... 3) Obuhvaćanje građanskog društva u obliku države posmatrano u odnosu prema samom sebi. »Nuzproizvodne« klase. Porezi ... 4) Međunarodni odnos proizvodnje. Međunarodna podjela rada. Međunarodna razmjena. Izvoz i uvoz. Mjenički kurs. 5) Svjetsko tržište i krize«. (*Temelji slobode*, str. 35).

⁷ Već u »Predgovoru« i izdanju *Kapitala* Marx piše: »... u analizi ekonomskih oblika ne možemo se poslužiti ni mikroskopom, ni hemijskim reagencijama. Njih mora zameniti moć apstrahovanja«. (*Kapital*, Beograd, BIG'Z, 1971)

A u predgovoru francuskom izdanju (*op. cit.*) kaže: »Analitički metod, kojim sam se poslužio i koji još nije bio primenjivan na ekonomske probleme, prilično otežava čitanje prvih glava, pa se treba bojati da će se francuska publika, uvek

sistema. Zato on polazi od privrede kao baze i iz osnovnih odnosa u privredi i ekonomici stvara cjelovitu sliku društvenih odnosa u kapitalističkom sistemu. Njegova polazna analitička apstrakcija je pretpostavka čistog kapitalizma u kojem su nestali svi ostaci ranijih društveno-ekonomskih odnosa. Nadalje, Marx se najprije koncentrira samo na odnose u proizvodnji, tj. na ono područje ekonomike u kojem se stvaraju nove vrijednosti i proučava samo odnos između kapitala i najamnog rada. Kasnije analizira odnose između raznih kapitalističkih grupa i raznih oblika viška vrijednost, industrijski i trgovinski profit, kamate i zemljišnu rentu. I na kraju, Marx apstrahira i utjecaje izvanekonomske prirode na odnose u privredi (prije svega ideološke i političke).

Ne ulazeći sada dalje u Marxovu teoriju kapitalizma i njegova razvoja, metodološki je bitno, da on iz analize apstrakcijom izdvojenih bazičnih odnosa izvodi i razvojne tendencije kapitalizma — samooplođiva nje kapitala, povećanje mase viška vrijednosti sa većom eksploatacijom radnika što dovodi do bunta i u krajnjoj liniji do revolucionarnog rušenja kapitalističkog poretka.

Nadalje, metodološki je značajna tijesna povezanost Marxovih metodičkih postupaka apstrakcije, indukcije i totaliteta. Sve Marxove apstrakcije kreću se u okviru određenih društveno-povijesnih cjelina, od kojih je povijest kao prirodno-povijesni totalitet najširi, a kapitalizam kao poseban društveno-ekonomski sistem najviše istražen totalitet.

No valja naglasiti, da je Marx spomenute osnovne apstrakcije o kapitalizmu kao totalitetu metodički povezivao s najraznovrsnijim pojavnim oblicima društvenog života pa tako one nisu ostale prazne i jalove. Upravo to povezivanje i proširivanje spoznaje o iskustvenom sadržaju totaliteta zahtijeva u istraživačkom postupku primjenu indukcije.

I na kraju, u kratkom sažetku izlaganja o Marxovoj metodi, možemo ustvrditi veliku složenost njegova proučavanja društva koja je uvjetovana veoma razvijenim i realističkim osjećajem za kompleksnost društva kao totaliteta. To i objašnjava zašto se Marx u svojim istraživanjima služio različitim, ali povezanim metodičkim postupcima — analitičkom apstrakcijom, sintezom koja dijalektički suponira analizu, empiristički shvaćenom indukcijom i deduktivnim razvijanjem polaznih pretpostavki i postulata.⁸

I konačno, iako po svom duhu eminentno kritička i revolucionarna, Marxova misao ne napušta svoju teorijsku spoznajnu bit, a to je uvijek i samo istina, koja se ne smije nikada podrediti uskim interesima pojedinaca, grupa, sistema, ideologija itd., već ostati svagda luč i vodilja čista ljudskog života.

nestrpljiva da dođe do rezultata, željna da upozna povezanost opštih načela sa pitanjima koja je neposredno zanimaju, zastrašiti da produži zato što neće naći odmah sve na početku.

To je nezgoda protiv koje ja ne mogu ništa, osim da unapred za svaki slučaj upozorim na to i da naoružam čitaoca koji traži istinu. Nema širokog druma koji vodi u nauku, i samo oni imaju izgleda da će se uspeti na njene svetle visove koji se ne plaše pri pentranju njenim strmim stazama.«

⁸ U odnosu istraživanja i izlaganja u znanosti Marx kaže: »Svakako način izlaganja formalno se mora razlikovati od načina istraživanja. Istraživanje ima da u tačine zagospodari materijom, da analizuje njene različite oblike razvitka i da iznađe njihov unutrašnji spoj. Tek kad je ovaj posao gotov, moći će se stvarno kretanje izložiti na odgovarajući način. Pođe li to za rukom, i bude li se život materije ogledao u ideji, onda ne mari, ako će izgledati kao da imamo posla s kakvom konstrukcijom a priori«. (Pogovor drugom izdanju *Kapitala*, Beograd, BIGZ, 1971, str. 25)

Nikola Skledar: MARX'S CONCEPTION OF SCIENTIFIC METHOD

Summary

Marx's conception of scientific method for the study of society — a method which is not conceived positivistically but as a critical approach to the facts with their latent inner possibilities — originated, on the one hand, from his knowledge of anthropology, from his conception of man as a free creative, theoretical-practical being, a being with the inherent possibility to be different, and on the other hand, from his conception of human society and history as a medium of possible actualization of such potential.

Very generally, we can define Marx's method as a critical approach to the already existing alienated society from the standpoint of a possible — but not yet realized — and new, truly humane world of the future that has to be fought for. This critical method, which in its essence is dialectical, i. e. discovering the opposites in the already existing, points to the possibility of overcoming such opposites by more seriously considering the potentialities which are latent in the world of facts.

Earlier studies of Marx's method have mostly been concerned with general questions of dialectics, and there has been no mention of methodological and epistemological concern for his study of the bourgeois society. We can establish here the complex and complementary methodical approaches which are the result of Marx's realistic approach to society in its totality. In his investigations Marx used a variety of different but connected methods — analytical abstraction, synthesis presupposing analysis (which has not been given sufficient attention) empirically conceived induction and deductively developed starting assumptions and postulates.

Finally, Marx's method, although critical and revolutionary is never without its heuristic essence; it is always a truth which should never be instrumentalized, never be »ancillary« to the pragmatic interests of an individual, group, system, ideology, etc.